

Жанравая спецыфіка аповесці В. Адамчыка «Падарожжа на Буцафале»

Дадзены артыкул прысвечаны пытанню жанравай атрыбутызацыі аповесці В. Адамчыка «Падарожжа на Буцафале». Дадзеная праблема вырашаецца праз даследаванне ролі фантастычнага, прыгодніцкага, гістарычнага, гумарыстычна-сатырычнага і аўтабіяграфічнага пачаткаў у творы. Робіцца выснова аб жанрава-стылявой дыфузійнасці аўтарскага пісьма, службовай функцыі «незвычайнага» ў тэксце і магчымасці яго разгляду ў межах рэалістычнай парадигмы.

На працягу ўсёй сваёй творчасці В. Адамчык сцвердзіў сябе як шчыры прыхільнік эпічна-манументальнага стылю пісьма з ярка выражаным нацыянальна-гістарычным тыпам мыслення. Згаданая адметнасць упершыню праявілася ў ранніх апавяданнях аўтара і дасягнула вяршыні свайго развіцця падчас напісання цыклу раманаў «Чужая бацькаўшчына», «Год нулявы», «І скажа той, хто народзіцца», «Голас крыві брата твайго». Разуменне сучаснага як своеасаблівага поля, дзе перакрываюцца вопыт учарашняга дня і далягляды заўтрашняга, стала заканамернай прычынай стварэння такога на першы погляд нетыповага для беларускага пісьменніка тэксту, як «Падарожжа на Буцафале».

Слушнасьць дадзенага меркавання неаднаразова падкрэслівалася даследчыкамі. Так, напрыклад, Н. Кузьміч у сваёй рэцэнзіі на аповесць заўважае, што названы твор «ляжыць у рэчышчы праблем, што заўсёды хвалявалі В. Адамчыка, – ён пра гістарычную памяць, пра непарыўную павязь мінулага і сучаснага» [1, с. 89]. Аб праблеме філасофскага асэнсавання аўтарам гісторыі праз прызму існавання кожнага асобнага чалавека і народа ў цэлым гаворыць і М. Тычына. Навукоўца ў артыкуле «Развітанне з сялянскай Атлантыдай» вылучае «абвостранае адчуванне часу, незваротнай яго хады, немагчымасці выбару будучыні» [2, с. 4] ў якасці дамінанты пісьменніцкіх інтэнцый айчыннага майстра слова.

Тым не менш, «Падарожжа на Буцафале» значна адзорніваецца ад прозы В. Адамчыка папярэдніх гадоў як на фармальным, так і на зместавым узроўнях. І першай праблемай, з якой літаратуразнаўца можа сутыкнуцца у працэсе ацэнкі і атрыбутызацыі згаданага тэксту, з'яўляецца яго жанравая прыналежнасць. Так, у разуменні М. Тычыны аповесць «фантастычная» [2, с. 4] Н. Кузьміч – «прыгодніцкая» [1, с. 89], а Н. Дамброўская адносіць яе да «гістарычна-фантастычнага жанру» [3, с. 106].

Складанасць вырашэння дадзенага пытання выклікана таксама пэўнай стылявой гетэрагеннасцю твора. Так, апошні даследчык, акрамя эпічнага і дакументальнага пачаткаў, вылучае ў «Падарожжы...» прыкметы «эмацыянальна-выяўленчага (прадметна-апісальнага), спавядальнага, дыдактычна-павучальнага, фантастычнага, сатырычнага пісьма» [3, с. 107].

У працэсе інтэпрэтацыі і жанравай характарыстыкі адносна невялікага па памерах тэксту немалаважную ролю адыгрывае яго ўласна аўтарскае вызначэнне: «неверагодна-праўдзівая і фантастычна-рэальная аповесць» [4, с. 335]. Такая аксюмарыстычная характарыстыка, на думку акадэміка В. Каваленка, досыць апраўданая, бо служыць адмысловым папярэджаннем аб выкарыстанні пісьменнікам нетрадыцыйнай яму манеры перадачы падзей. Пры гэтым, як слушна заўважае навукоўца, «падзагаловак і не расчароўваў канчаткова адносна эпічнага характару творчасці» [5, с. 546], падкрэсліваючы такім чынам умоўнасць рэпрэзентаванага В. Адамчыкам свету, яго цесную сувязь з рэчаіснасцю.

Апошняя асаблівасць, аднак, не замянае развіццю прыгодніцка-фантастычнай сюжэта ў творы. На старонках свайго «Падарожжы...» майстар слова імкнецца прадставіць перад чытачом захапляльную гісторыю, пабудаваную на экстраардынарных здарэннях. Так,

галоўныя героі аповесці – немалыды журналіст-наратар і яго суправаджальнік, прададушны шафёр Толя Аляшкевіч – па волі лёсу замест рэдакцыйнага задання вымушаны выправіцца ў незвычайнае вандраванне ў прасторы і часе. І калі топас гэтага своеасаблівага «хаджэння» адпавядае аб’ектыўнай рэальнасці (падзеі адбываюцца на тэрыторыі сучаснай Гарадзенскай вобласці), то яго храналогія мае ярка выражаны рэтрэспектыўны характар. Перад вачыма персанажаў праносіцца гады, змяняюцца эпохі, а разам з тым прадстае ўсё ў новым і ў новым абліччы Беларусь: сучасная, савецкая і дарэвалюцыйная.

Згаданая адметнасць, у сваю чаргу, дазваляе разглядаць твор ў кантэксце развіцця сучаснай прозы аб мінулым. Дадзенае меркаванне пацвярджаецца словамі літаратуразнаўцы В. Шынкярэнкі, якая вылучае наступныя адметнасці гістарычнага жанру: «...дакументальнасць асновы; сінтэз гістарычнай праўды з элементамі домыслу, абумоўленасць выдумкі натуральным ходам падзей; выяўленне ў творы гістарычнай канцэпцыі аўтара, асвятленне сувязі паміж мінулым і сучасным як гістарычнай пераемнасці; нарэшце, характэрная эмацыянальная танальнасць...» [6, с. 5]. Вышэй названыя атрыбуты ў той ці іншай ступені ўласцівыя і «Падарожжу...» В. Адамчыка.

Нельга сказаць, што пісьменнік прытрымліваецца строгай акадэмічнай паслядоўнасці пры паказе пэўных этапаў развіцця дзяржавы. Наадварот, майстрам слова хутчэй прадстаўлены суб’ектыўна-інтуітыўны калаж з найбольш цікавых, на яго думку, момантаў з мінулага. Кожны з прыпынкаў герояў аповесці ў прасторы і часе суправаджаецца невялікай замалёўкай з жыцця беларусаў ці завялюмаванай рэмаркай аб сацыяльна-палітычным і культурным стане краіны. Аўтара цікавяць глыбіні светапоглядных уяўленняў «тутэйшых», іх складаныя стасункі паміж сабою і з іншымі народамі. Нездарма супрацоўнікі рэдакцыі «Ладзіміравіч» і Толя трапляюць спачатку ў сакавік 1938-га на тэрыторыю тагачаснай «польскай» Гарадзеншчыны, пасля пераносіцца ў тыл нямецкага войска у 1918 і г.д.

Лагічным таксама падаецца абраны пісьменнікам храналагічны дыяпазон і вектар разгортвання дзеяння: ад XX да XIX стагоддзяў. Апошні тэмпаральны паказчык, безумоўна, звязаны з агульнымі заканамернасцямі развіцця ўсёй Еўропы. Менавіта ў акрэслены час актуальным у грамадстве становіцца паняцце нацыі, што паўстала, карыстаючыся словамі В. Акудовіча, «з крызы цывілізацыі рэлігійнага тыпу» [7, с. 8], ператвараючыся ў новы фундаментальны фактар кансалідацыі людзей. Невыпадковым выступае і той факт, што незвычайнае вандраванне наратара і яго спадарожніка пачынаецца на мяжы 80–90-х гг. XX стагоддзя, у складаны і неадназначны перыяд глабальнага пераасэнсавання мінулага і заўтрашняга савецкіх рэспублік. У рэчышчы дадзенай праблемы немалаважнае значэнне мела і беларускае пытанне. Што прадстаўляе сабой маладая краіна, дзе знаходзіцца яе карані і куды цягнуцца вершаліны – гэтыя і шэраг іншых пытанняў аўтар спрабуе вырашыць у сваім тэксце шляхам скажэння прасторава-часовага кантынууму.

Акрамя таго, майстар слова намагаецца даць аб’ектыўную ацэнку тым ці іншым падзеям айчыннай гісторыі. Найбольш відавочнае аксіялагічнае асвятленне атрымаў самы працяглы перыяд існавання беларускай дзяржаўнасці – савецкі. В. Адамчык звяртае ўвагу на некаторыя слабыя месцы ў стратэгіі кіравання тагачаснай улады. Так, напрыклад, персанажы «Падарожжа...», сузіраючы прыгажосць некранутай прыроды Заходняй Беларусі дабальшавіцкай пары, з сумам узгадваюць яе выгляд пасля шэрагу асушальных меліярацый. З іншага боку, пратаганіст, будучы жыхаром хаатычнай перабудовачнай пары, падкрэслівае і пазітыўныя аспекты мінулага, напрыклад, упарадкаванасць і дагледжанасць мясцовых вёсак пасля рэвалюцыі, станоўчую ролю калгаснай сістэмы ў працэсе іх развіцця: «Дзе калгас? Чаму не заасфальтуеце дарогу?» – «Будзе, Толя, усё будзе, – сказаў я таксама сур’ёзна, выплёўваючы з рота пясок, што балюча патрэскаў на зубах» – «Калі? Як перастроімся?..» – «Не, раней, – праз пяцьдзсят гадоў. Ты ж забыўся, што мы яшчэ не выбраліся з даваеннай Польшчы» [4, с. 346].

У сувязі з вышэй адзначаным варта падкрэсліць, што вобраз аўтара ў творы прысутнічае не толькі на прапазіцыйным узроўні, праз меркаванні, што трансклююцца наратарам, але і пасродкам выкарыстання пісьменнікам шэрагу пазнавальных намінацый.

Маецца на ўвазе імя аднаго з дзеючых персанажаў – «Ладзіміравіч», згадкі аб малой радзіме беларускага майстра слова – вёсцы Варакомшчыне, а таксама шэрагу яго продкаў. Дадзеныя аўтабіяграфічныя элементы, безумоўна, узмацняюць рэалістычны план тэксту, адначасова надаючы хаджэнню-падарожжу герояў В. Адамчыка выразнае ўласна-радаводнае значэнне. У апошнім палягае індуктыўнасць мастацкага метаду аўтара: праз прыватнае, у тым ліку лёс свой і сваёй сям’і, ён спасцігае заканамернасці цэлай эпохі.

Аналізуючы жанравую прыроду аповесці, нельга не заўважыць наяўнасць у ёй гумарыстычных элементаў, канцэнтрацыя якіх павялічваецца па меры развіцця дзеяння. Аб’ектам трапнага высмейвання нярэдка становяцца пэўныя нацыянальныя стэрэатыпы, савецкія і постсавецкія рэаліі, адметнасці светапогляду суайчыннікаў. Немалаважнае месца займае таксама крытычна-іранічная рэфлексія пісьменніка наконт усёй сваёй папярэдняй творчасці. Апошняе можа быць патлумачана пэўным канцэптuallyным падабенствам «Падарожжа...» са згаданым раней цыклам раманаў. У якасці доказу можна прывесці словы У. Каваленка, які сярод найбольш выразных атрыбутаў тэксту вылучае «літаратурны калаж з раней напісанага» [5, с. 547], пры гэтым падкрэсліваючы яго другароднасць у параўнанні з пытаннем даследавання феномену альбарутэніі.

Смех у межах акрэсленай праблематыкі становіцца сродкам своеасаблівай псіхалагічнай засцярогі як для В. Адамчыка, так і яго чытача, бо развагі аўтара нярэдка прыводзяць да досыць сумных высноў. Пацверджаннем таму могуць стаць словы вышэй названага літаратуразнаўцы: «галоўнае [у змесце аповесці. – А.М.] – няшчасны лёс Беларусі і беларусаў. Прычым, вінаваты ў іх няшчасці не столькі ворагі, колькі яны самі. Ім уласцівы як ў мінулым, так і ў сучасным наіўнасць жыццёвых уяўленняў, маральная нявыхаванасць, неадукаванасць, дзікасць нораваў, непавага да чалавечай асобы» [5, с. 547].

З мэтай стварэння камічнага эфекту, айчынны майстар слова звяртаецца да самых разнастайных формаў смехавай культуры: жарта, анекдота, пародыі і інш., выкарыстоўваючы пры гэтым шырокі асартымент адмысловых мастацкіх прыёмаў. Дадзеным аспектам раскрывае здольнасць пісьменніка надзвычай тонка адчуваць асноўныя супярэчнасці рэчаіснасці. Адсюль вынікае яго інтэнцыя на аксюмарыстычнае спалучэнне супрацьлеглага, што найбольш яскрава праявілася ў цесным перапляценні лірычнасці і натуралістычнасці апісання. Тэксту таксама характэрныя кантраснасць параўнанняў і супастаўленняў: «З гэтага хлопца выйдзе чалавек – або знакаміты пісьменнік, або вялікі палітычны дзеяч. Помніце, Хрушчоў таксама быў пастухом і шахцёрам. Праўда, гэтакім і застаўся» [4, с. 350], наяўнасць неардынарных меркаванняў, што прыводзяць да нечаканых высноў: «Каб у той час былі партызаны... – уздыхнуў я, пазіраючы ўслед кароценькаму саставу». – «Або камітэт па ахове прыроды ці экалагічнае таварыства» [4, с. 355], адпаведная партрэтная характарыстыка: «...сядзелі двое ўжо добра падагрэтых ромам афіцэраў: адзін лысы, пародзісты, з тонкім гарбатым носам, другі – курносы» [4, с. 353]. Акрамя таго, адну з цэнтральных роляў у творы адыгрывае дынамізм, хуткая змена падзей як у прасторы, так і часе.

Вышэй адзначаныя адметнасці дазваляюць нам разглядаць «Падарожжа» В. Адамчыка на стыку розных жанраў: фантастычнага, прыгодніцкага, гістарычнага, гумарыстычна-сатырычнага і аўтабіяграфічнага. Пры гэтым важна заўважыць, што элементы незвычайнага (скажэнне часава-прасторавага кантынууму, звышнатуральныя трасфармацыі і г.д.) выконваюць у аповесці амбівалентную функцыю. З аднаго боку, згаданыя дапушчэнні непасрэдна ўдзельнічаюць у працэсе сюжэтабудавання фантастычнага тэксту, з іншага – садзейнічаюць трансляцыі пэўных ідэй у прыхаваным, завэлюмаваным выглядзе. Апошняя асаблівасць сведчыць аб падпарадкаванні аўтарам катэгорыі фантастычнага выразна рацыяналістычным мэтам і, адпаведна, магчымасці разгляду твора ў межах рэалістычнай парадэгмы.

Літаратура

1 Кузьміч, Н. Вёз буланы... гісторыю і сучаснасць / Н. Кузьміч // Першацвет. – 1997. – № 9. – С. 89–93.

- 2 Тычына, М. Развітанне з сялянскай Атлантыдай. Вобразны свет Вячаслава Адамчыка / М. Тычына // Роднае слова. – 2003. – № 8. – С. 4–8.
- 3 Дамброўская, Н. Проза Вячаслава Адамчыка: родава-жанравы і стылявы аспекты / Н. Дамброўская. – Брэст: Альтэрнатыва, 2009. – 182 с.
- 4 Адамчык, В. Выбраныя творы: у 3 т. Т. 1 / В. Адамчык. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 479 с.
- 5 Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя: у 4 т. Т. 4. Кн. 1. / навук. рэд. : У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 928 с.
- 6 Шынкарэнка, В. К Нястомных пошукаў дарога: Праблемы паэтыкі сучаснай беларускай гістарычнай прозы / В. К. Шынкарэнка. – Мінск : Бел. навука, 2002. – 208 с.
- 7 Акудовіч, В. Код адсутнасці (асновы беларускай ментальнасці) / В. Акудовіч. – Мінск : Логвінаў, 2007. – 216 с.

УДК 82-311.3-021.52

Д. П. Анисовец

Генезис жанра путешествия

В статье рассматривается генезис жанра путешествия и подтверждается гипотеза, согласно которой, уже в древности сформировались две модели литературного путешествия, основанных на реальном или на вымышленном материале.

Жанр путешествий как составная часть словесного искусства берет свое начало в ритуально-обрядовом и мифологическом жанровом синкретизме, который был характерен для состояния искусства в архаический период. Обряд относится к сфере деятельности, а мифология – к сфере мышления. Мифология оказала большое влияние на формирование словесного, в первую очередь повествовательного искусства. Специфика мифа заключается в том, что представления о мире передаются в виде повествования о происхождении тех или иных его элементов. При этом в качестве основы фундамента мироустройства изображаются события из жизни мифических героев доисторического времени. Многие мифы повествуют о странствиях «первопредков», в которых «миф очень точно перечисляет и описывает местности, проходимые героем, его «маршрут» [1, с. 30].

К одним из древнейших дошедших до нас литературных памятников, соотносимых с жанром путешествия, относятся манускрипты Древнего Египта. К мифопоэтическому творчеству восходит рассказ «Потерпевшего кораблекрушение» (XX–XVI вв. до н. э.), в котором отразились религиозно-мифологические представления древнего Египта. В рассказе повествуется о фантастических приключениях на острове посреди моря. Описанию реальных событий посвящено «Путешествие Ун-Амона» (XI в. до н. э.) – рассказ египтянина Ун-Амона о его путешествии в Библ. Папирус содержит сведения о самом авторе и о тех странах, которые он посетил.

Странствующий герой, путешествующий в реальном и фантастическом пространствах, представлен в греческой и римской литературе эпохи античности. Поэмой странствий можно считать «Одиссею» Гомера (VII в. до н. э.), памятник древнегреческой литературы, во многом определивший дальнейшую эволюцию жанра. В поэме повествуется о длительных скитаниях возвращающегося на родину Одиссея после разрушения Трои. По образцу «Одиссеи» создавалась поэма Аполлония Родосского «Аргонавтика» (III в. до н. э.), повествующая о походе аргонавтов за золотым руном. «Одиссея» оказала влияние и на римский эпос – поэму Вергилия «Энеида» (I в. до н. э.), описывающую странствия троянцев во главе с Энеем и об их переселении в Италию.

В греческой литературе классического периода жанр путешествий связан и с описаниями ионийских логографов – первых авторов повествовательной прозы. Логографы описывали новый мир, открывшийся грекам, когда географическое пространство расширилось до всего Средиземноморья. В греческом романе принципы сюжетно-композиционного по-